

ГОВОРИМО ПРО ВАЖЛИВЕ

У сучасних дошкільних навчальних закладах організовані заняття досі залишаються провідною формою роботи з дітьми. Утім такі заняття не завжди враховують усі можливості соціального, природного та предметно-ігрового простору дитячого садка, а отже, не забезпечують сприятливих умов для гармонійного розвитку особистості дошкільника. Тож важливо відмовитись від усталених стереотипних уявлень і налаштуватися на нову освітню парадигму

Алла ГОНЧАРЕНКО,
доцент кафедри методики
та психології дошкільної
і початкової освіти Інституту
післядипломної педагогічної
освіти Київського університету
імені Бориса Грінченка,
канд. пед. наук

Наталія ДЯТЛЕНКО,
доцент кафедри методики
та психології дошкільної
і початкової освіти Інституту
післядипломної педагогічної
освіти Київського університету
імені Бориса Грінченка,
канд. психол. наук

Розвінчуємо стереотипні уявлення про заняття

Змістовність та емоційна насиченість життя дитини в дошкільному закладі є основним об'єктом уваги педагогів та батьків. Швидкий темп психічного розвитку, нові потреби, висока пізнавальна й фізична активність дітей — усе це потребує від дорослих постійного пошуку нових способів організації їхнього життя. Від того, чим займається дитина, як реагує на виклики, як використовує надані їй можливості, значно залежить характер її поступального розвитку та поява особистісних новоутворень. З огляду на це педагоги дошкільних закладів мають постійно ставити перед собою та **знаходити відповіді на такі запитання** щодо організації освітнього простору, як-от:

- Чи достатньо різноманітне життя дітей у дошкільному закладі та чи наповнене воно цікавими справами?
- Чи створені можливості для вибору дітьми цікавого їм виду діяльності?
- Чи враховані інтереси як всієї вікової групи, так і окремих дітей?
- Чи відповідають обрані види діяльності й навчальні матеріали рівню пізнавальної активності дошкільників?
- Чи почувуються діти щасливими, перебуваючи в дошкільному закладі?

У групі дошкільного закладу педагог ініціює для дітей різні види діяльності, серед яких особливе місце посідає навчання, або учіння, яке реалізують **у межах організованих занять**. Такі заняття педагоги проводять для всієї вікової групи дітей, вимагаючи від них діяти за зразком або вказівкою, що часто не враховує індивідуальний темп роботи кожної дитини, зрештою темп її розвитку, можливості. Тому в багатьох педагогів та батьків виникають **сумніви щодо ефективності** організованих занять. Нині особливо загостри-

Ключові слова:

організовані заняття;
стереотипні уявлення;
найпродуктивніша форма
роботи з дітьми; засіб
згуртування дітей;
мотиватор для досягнення
успіху; підготовка
до майбутнього навчання
у школі; показник педагогічної
майстерності вихователя

лися дискусії з цього приводу у зв'язку з потребами часу, зокрема упровадженням в освітній процес особистісно орієнтованої моделі виховання і необхідністю на практиці реалізувати задекларовані ідеї щодо оновлення та демократизації дошкільної освіти.

Тож означимо сучасні підходи до створення розвивального освітнього середовища як сукупності можливостей, що містяться в соціальному, природному та предметно-ігровому просторі й забезпечують сприятливі умови для саморозвитку особистості. Насамперед розвінчаємо ті **хибні стереотипи** про організовані заняття, які домінують в дошкільному педагогічному середовищі й багато в чому визначають специфіку нинішнього буття дитини в дошкільному закладі.

Заняття є найпродуктивнішою формою роботи з дітьми

Тривалий час освітяни обґрунтовували важливість використання фронтальних занять як єдино доцільної та найпродуктивнішої форми роботи з дітьми. **Присутність усіх дітей** на такому занятті розглядали як запоруку безумовної концентрації їхньої уваги, зацікавленості й виконання інструкцій. Адже педагог розпочинає і завершує заняття з усіма дітьми одночасно, усім пояснює, що і як робити, бачить і контролює роботу кожного. Окрім того, вважали, що за короткий час усі діти оволодіють необхідними знаннями й навичками.

Найважливішим навчальним досягненням дітей за підсумками заняття, наприклад на заняттях із зображувальної діяльності, є відносно якісні

дитячі малюнки, що, як правило, схожі між собою й виконані неначе під копірку.

При цьому часто **залишаються поза увагою педагога** такі важливі питання, як-от:

- Чи затишно і спокійно почувається кожна дитина на занятті?
- Чи забезпечено достатні можливості для активної діяльності дітей загалом і кожної дитини зокрема?
- Чи сформовано в дітей відчуття успішності завдяки докладним зусиллям та самостійності?
- Чи створені умови для достатнього вправлення у певному виді діяльності та реалізації дітьми власного її бачення?

Аби **визначити продуктивність традиційних занять**, пропонуємо для прикладу розглянути ті з них, на яких дитина переказує або описує, розповідає або активно висловлює свою позицію, здогадки, припущення тощо, зокрема заняття з мовленнєвого розвитку. Обчислення здійснюватимемо **за такими його показниками**, як-от:

- питома вага заняття;
- загальна мовленнєва активність;
- індивідуальна мовленнєва активність;
- концентрація та втримання уваги.

Питома вага в педагогіці — це індикатор вагомості будь-якого педагогічного явища, показник, який відображає вагомість того чи того педагогічного впливу на дитину

Питому вагу заняття обчислюємо за допомогою ділення загальної тривалості перебування дитини в дошкільному закладі (наприклад, 10 год., що дорівнює 600 хв.) на тривалість одного заняття (наприклад, 30 хв.):

$$600 \div 30 = 20$$

Результат обчислення свідчить, що тривалість одного заняття становить 1/20 від всього часу перебування дитини в дошкільному закладі впродовж дня. Відтак виникає риторичне запитання: 1-на частина важливіша для розвитку дитини, аніж інші 19?

Для обчислення **загальної мовленнєвої активності** дітей під час заняття складемо пропорцію, де за 100% візьмемо тривалість заняття (наприклад, 30 хв.). Обчислити загальну тривалість мовленнєвої активності всіх дітей протягом заняття нескладно: за допомогою секундоміра визначте, скільки хвилин діти відповідали на запитання педагога або формулювали власні, описували предмети, зображення або ж вдавалися до спогадів про події із власного досвіду, далі підсумуйте всі хвилини.

Скажімо, загальна тривалість мовленнєвої активності становить 15 хв. Маємо достатньо даних, аби скласти пропорцію:

$$\begin{aligned} 30 \text{ хв.} &— 100\% \\ 15 \text{ хв.} &— \chi \\ \chi &= (15 \times 100) \div 30 = 50\% \end{aligned}$$

За результатами нескладних обчислень, можемо зробити такий **висновок**: загальна мовленнєва активність дітей не перевищує 50%. Тобто половину часу на занятті більшість дітей є пасивними, спостерігають за педагогом або іншими дітьми, виконують інструкції. Співвідношення загальної мовленнєвої активності дітей та педагога становить 1:1.

Високою **мовленнєва активність педагога** є не лише за рахунок розповідей чи пояснень, а й за рахунок таких його дій, як:

- повторення й доповнення відповідей та міркувань дітей, постановка навідних запитань;
- зауваження дисциплінарного характеру, вимоги, повчання;
- організаційні дії, що спрямовані на залучення усіх без винятку дітей до участі в занятті.

А тепер **обчислимо індивідуальну мовленнєву активність дітей**, оскільки кожна дитина має свій вектор розвитку, темп, інтереси, проблеми й певною мірою піддається або опирається педагогічному впливу. Для обчислення цього показника також складемо пропорцію.

Загальну тривалість заняття (наприклад, 30 хв.) приймаємо за 100%, час мовленнєвої активності однієї дитини становить, наприклад, 5 хв.

$$\begin{aligned} 30 \text{ хв.} &— 100\% \\ 5 \text{ хв.} &— \chi \\ \chi &= (5 \times 100) \div 30 = 16\% \end{aligned}$$

Можливі причини пасивності дітей на занятті:

- нездатність чи небажання заглиблюватися у зміст пропонованого матеріалу
- відсутність інтересу до теми
- небажання відповідати на запитання
- сором'язливість, зумовлена невдалим попереднім досвідом відповідей на запитання педагога або порушеннями мовлення

І цей показник замалий. Можна зафіксувати й менший, якщо у віковій групі є пасивні діти.

За підсумками обчислення індивідуальної мовленнєвої активності виникає таке запитання: якщо уявити, що протягом заняття кожна дитина використає свої 5 хв., відведені на мовлення, то якою має бути його тривалість?

Як бачимо, уявлення про високу продуктивність традиційних занять спростовується за допомогою проведення обчислень. Отже, такі заняття потребують модифікування. **Продуктивною** є вільна та самостійна мовленнєва або інша діяльність дитини, у якій закладено дитячу зацікавленість, а відтак і мовленнєву активність — роздуми, міркування, заперечення контекстного характеру.

Заняття є найефективнішою формою роботи з дітьми

Дитина за перші шість-сім років життя здобуває знання й навички, необхідні для задоволення власних пізнавальних потреб та майбутньої успішної активної життєдіяльності. Саме в ранньому і дошкільному віці дитина вчиться найінтенсивніше. Проте це відбувається не так, як дорослі собі уявляють — планомірно, чітко, під керівництвом педагога. Для дитини — це **безперервний процес, невіддільний від життя**. Його не можна розподілити на 20-30-хвилинні організовані частини. Дитина вчиться, спостерігаючи або взаємодіючи зі світом, граючись або наслідуючи дії інших, маніпулюючи предметами або переживаючи радість відкриття, слухаючи казку або «музику» природних явищ. Лише тоді педагог організовуватиме

Організовані заняття позитивно впливають на формування психологічної готовності до школи **лише за таких умов**, як-от:

- наповнення їх цікавими завданнями
- створення на них атмосфери спільного пошуку
- надання кожній дитині права на свою модель дій в загальному змістовому контексті
- підтримання ініціативи та починань дітей
- варіативність способів та місць проведення занять

життя дошкільника так, аби той міг без тиску й насилля, вільно та радісно вчитися й розкривати свій потенціал, коли збагне сутність природного устрою зростання дитини.

Обмеження можливостей дитини активно діяти та пізнавати світ лише організованими заняттями знижує її інтерес до пізнання, породжує в ній тривожність, невпевненість, залеж-

ність від дорослих і налаштованість на оцінку, а не на активний процес пізнання. Усе це потребує вираженого й відповідального ставлення до організації заняття, продумування кожної його складової, відмови від бездумного копіювання шкільних уроків.

На фронтальних заняттях можна згуртувати дітей і навчити їх жити в колективі

Загальновідомо, що **основні завдання дошкільної освіти** полягають у тому, аби допомогти дітям сформувати навички співжиття, закласти основи таких цінностей, як повага одне до одного, толерантне ставлення до різноманітності, відчуття спільноти, готовність

розв'язувати проблеми ненасильницькими способами. Проте навряд чи корисними для цього є фронтально організовані заняття. Адже під час такого заняття педагог частіше обмежує активну взаємодію дітей. Більше того, якщо діти сидять за столами, що розміщені за «шкільним» принципом, у них мінімізується змога вибудовувати навіть невербальні комунікаційні стратегії, оскільки на заняттях діти бачать лише потилиці одне одного.

На фронтальних заняттях педагогам **доволі легко до певної міри** згуртувати дітей, обмеживши їх територіально, поєднавши близькими мотивами спільної діяльності та узгодженістю дій. Часто такі аргументи наводять на користь утворення та розвитку дитячого колективу. І справді, для педагогічних впливів важливими є зручність, фронтальність, одночасність, уніфікованість.

У вітчизняній педагогічній теорії поняття «колектив» (від лат. *collectivus* — збірний) розглядали як виховну систему, яка була засобом і результатом виховних зусиль педагога. Тривалий час державна доктрина утверджувала **пріоритет колективного над індивідуальним**, а її логічним виміром було домінування організованих форм роботи у процесі виховання дошкільників. Рекомендації щодо їх проведення ґрунтувалися на одночасності подання інформації та формуванні вмінь і навичок, що й передувало навчанню за шкільною системою. Пріоритет колективного над індивідуальним вважали значною перевагою освітньої системи й кроком уперед у розвитку теорії і практики виховання. Це реалізація класичної навчально-дисциплінарної моделі освітнього процесу, яка й нині займає свою нішу в системі дошкільної освіти. Однак чи правильним є цей шлях для становлення колективних взаємин і дитячого колективу?

Протягом дошкільного віку доцільно говорити лише про деякі форми, що передують утворенню колективу: *група-асоціація, група-кооперація, угруповання, мікроколектив*. І лише з часом, в учнівському товаристві, такі групові утворення набувають чіткіших обрисів соціально-психологічної зрілості та характерних рис дитячого колективу.

Будь-яка діяльність має бути **зорієнтованою на особистість**, її індивідуальні прояви, потреби й бажання. Дитина дошкільного віку потребує врахування її права на вибір діяльності, на самостійне дозування і встановлення взаємодії з бажаними для неї партнерами, на визначення часу в ритмі дня й тривалості таких контактів, а за потреби — на усамітнення. Водночас логічно вмотивована спільна справа може викликати в дитини стійкий інтерес та задоволення від господарсько-побутової праці, предметно-практичної, музичної, театральної чи соціокультурної діяльності. Нестримне бажання й передчуття захвату викликає спільна з однолітком гра, позбавлена зовнішнього контролю й неприхованого керівництва з боку педагога.

Осмислення минулого свідчить, що у вихованні **не можна вдаватися до крайнощів**: культивувати лише колективне або, навпаки, індивідуальне. Зрілому уявленню про розвиток особистості найбільшою мірою відповідає гармонія індивідуального і колективного.

Дитина, порівнюючи себе успішнішим однолітком, прагне досягти його успіхів

Під час організованого заняття особливо чітко проявляються відмінності між дітьми. У когось із дошкільників успішно виконане завдання викликає радість і піднесення — дитині хочеться знову і знову відтворювати приємні миттєвості. Це стимулює до старанності, самостійності, готовності докладати зусилля для боротьби із труднощами. Водночас у когось орієнтування на однолітків і **бажання будь-що бути не гіршим за інших може породити** заздрість, злостивість, намагання применшити успіх іншого

й вивищити себе в очах однолітків. Тож коли педагог хвалить когось із дітей, ставить його за приклад іншим, він несвідомо провокує змагальні ситуації, які діти через свій вік не здатні сприймати та переживати адекватно.

Доволі часто педагоги умисно вдаються до ігор чи ігрових вправ змагального характеру. Це дає їм змогу швидко порівняти знання та здібності дітей, виявити їхню здатність до оперативного пошуку правильної відповіді на запитання чи виконання певного завдання. Так, справді, приємно орієнтувати дітей на перемогу і завбачувати радість від неї. Утім розгляньмо ситуацію з іншого боку. За рівнем розвитку — фізичного, психічного, інтелектуального, емоційного — **складно знайти однакових дітей**. Тим і неповторна кожна особистість, що наділена відмінними від інших якостями. Якщо так, то чи мають педагоги право на визначення переможця та його винагородження? Аби ствердно відповісти на це запитання, **варто знайти відповіді** й на такі, як-от:

- Чи вираховує педагог особисті зусилля кожної дитини для досягнення перемоги?
- Чи має педагог терези, аби без похибки виміряти фізичні, емоційні, інтелектуальні, вольові зусилля, докладені дітьми?
- Чи прогнозував педагог емоційний стан тих, хто програє?
- Чи передбачав він поведінку й ставлення переможців до переможених, і навпаки?
- Коли і як аналізував педагог засоби та способи досягнення дітьми мети: раціональність, самостійність, трансформування набутого досвіду, творчість; репродукування, випадковість, вгадування, запозичення, шаблонність?

Командна перемога також може накласти **небажаний негативний відтінок** на взаємини між дітьми: переможці, почувавшись героями, зверхньо дивитимуться, а то й відверто глузуватимуть з переможених, хвалитимуться винагородою, всіляко вимагатимуть до себе уваги, позиціонуватимуть себе в контексті неперевершеності, винятковості та досконалості; в інших видах діяльності об'єднуватимуться

за ознакою «переможці». А що ж у таборі «переможених»? Чи згуртувала їх спільна поразка? Там панує прикрість і нарікання, пошук винних: хтось був повільним, недостатньо кмітливим, хтось — не надто гнучким, а хтось — на зріст найменший. Ті, кого безпосередньо чи опосередковано звинуватили в поразці, відсторонюються, почуваються зайвими, навіть якщо не розуміють, у чому ж їхня провина. Нерідко між дітьми виникають неприязнь, протистояння, агресивність. Подібні негативні прояви локалізуються не лише під час участі в іграх та виконанні ігрових вправ, а й поширюються на взаємини в повсякденно-

му житті. Часом у життя дошкільників проникають розчарування й прикрість, осуд і сльози, смуток і гіркота. Та хіба змагання варті дитячих страждань?

Змагальність може загострити статева відмінність: змагальність мовленнєвого характеру (хто більше назве ознак сезону, весняних квітів, загадок про тварин тощо) успішними робить дівчаток, а змагальність у проявах фізичних якостей — хлопчиків, адже вони фізично вправніші й моторніші.

Дбаючи про особистісне зростання кожного з дошкільників, варто без змагальності **оцінювати не остаточний результат їхньої діяльності, а зусилля**, докладені дітьми для його досягнення.

Заняття організаційно має нагадувати урок, тоді дитина добре підготується до школи

Часто з найліпшими намірами педагоги намагаються відтворити на організованих заняттях шкільний урок, зокрема такі його організаційні моменти, як дзвінки, оцінювання знань, необхідність підняти руку, перш ніж щось сказати, сидіти рівненько, поклавши руки на стіл, відповідати на запитання повними реченнями. Тож, іще з дитячого садка педагоги **чинять на дітей значний психологічний тиск**, пов'язуючи шкільне життя у свідомості дітей із труднощами та заборонами. При цьому постійно лунають такі фрази, як-от: «Вчіться сидіти, вам скоро до школи», «Старайтеся, а то в школі будете отримувати погані оцінки».

Справді, емоційно-мотиваційна складова підготовки до шкільного навчання заслуговує на особливу увагу. Та її слід реалізовувати так, аби дошкільник мав змогу **поступово позитивно налаштуватися** на майбутнє шкільне життя й прийняти його умови. Це та ситуація, коли форсування, невдалі акценти, неефективна мотивація, домінантне налаштування можуть лише зашкодити.

Правильно окреслені умови вільної діяльності дитина зазвичай сприймає позитивно. Такі умови потребують від неї здатності самостійно визначитися з видом діяльності та бажаним партнером для неї, вибудувати із ним конструктивну взаємодію, продумати спосіб виконання. Аби досягти бажаного результату, дитина має вдатися до планування, подолати труднощі й виправити помилки. Усе це може допомогти майбутньому школяреві.

Такі важливі складові психологічної готовності до навчання в школі, як емоційна та регулятивна, не формуються в умовах заборон і обмежень.

Фронтальне заняття — найвдаліша форма роботи для відкритого перегляду

За потреби організувати колективний перегляд заходу для педагогів або батьків вихованців педагоги зазвичай обирають саме фронтальне заняття з дітьми. Причини такого підходу усталені давно. Річ у тім, що тривалий час головними **критеріями оцінювання роботи педагога були** дисципліна дітей, їхня готовність швидко й чітко дати відповідь на поставлене запитання, вміння діяти за зразком і вказівкою.

Які ж показники є важливими для оцінювання роботи педагога ХХІ століття? Це питання, на жаль, до сьогодні залишається дискусійним. Радимо звернути увагу на матеріали Міжнародної асоціації «Крок за кроком», що пропонують визначати якість роботи педагога за **такими критеріями**, як-от:

- *Організація взаємодії між дітьми, між дітьми й педагогами*, що сприяє обміну досвідом і почуттями, моделює шанобливі й доброзичливі взаємини, сприяє впровадженню в практику повсякденного життя принципів демократії. Педагог допомагає дітям розуміти, приймати і цінувати різноманітність, розвиває розуміння цінностей громадянського суспільства й ті навички, які необхідні для участі в ньому.
- *Створення динамічного привабливого освітнього середовища*, що спонукає дітей досліджувати, експериментувати, творити, генерувати ідеї, бути самостійними.
- *Використання методів навчання й виховання*, що сприяють емоційному й соціальному розвитку дітей, їх залученню до процесу оволодіння знаннями, формують навички розв'язання життєвих проблем.
- *Побудова партнерських взаємин із сім'ями вихованців*, використання різноманітних можливостей для залучення їх до участі в розвитку дітей.
- *Регулярне відстеження прогресу й досягнень кожної дитини*, залучення батьків та необхідних спеціалістів до процесу їх оцінювання, надання допомоги окремим дітям. Педагог не лише підтримує дітей, а й створює виклики (труднощі), аби допомогти їм стати успішними в майбутньому.

Міжнародна асоціація «Крок за кроком»

(англ. *International Step by Step Association*)

заснована в 1999 році недержавними організаціями у 28 країнах світу, що реалізують програму особистісно орієнтованої освіти «Крок за кроком». Одним з її досягнень стало розроблення Стандартів програми «Крок за кроком» та Стандартів для педагогів

Орієнтування на наведені критерії сприятиме відмові педагогів від демонстрування фронтальних занять і переходу до організації самостійної діяльності дітей під безпосереднім керівництвом педагога. Спонтанність проявів вихованців, їхня самостійність, налаштованість на творчість, здатність до співпраці — ось справжні критерії педагогічної майстерності педагога.

Отже, традиційні заняття з дітьми в дошкільних закладах потребують модифікування на ґрунті втілення в освітню практику особистісно орієнтованої моделі виховання. Для цього педагогам потрібно докласти певних зусиль, аби перебування дітей у дошкільному закладі було цікавим та захопливим (*див. Додаток*). Діти мають самостійно обирати види діяльності та бажаних для них партнерів, відчуючи при цьому підтримку педагога.

Додаток

Як зробити життєдіяльність дітей у дошкільному закладі змістовною та захопливою Рекомендації для педагогів

- ✓ *Створюйте атмосферу затишку та спокою в груповому приміщенні.*
- ✓ *Інформуйте дітей про хід заняття, обговорюйте з ними їхні захоплення, реалізуйте дитячі починання. Адже дітям важливо знати, що на них очікує, якою діяльністю вони займатимуться.*
- ✓ *Вибудовуйте предметний та соціальний простір для набування дітьми самостійності й відповідальності.*
- ✓ *Модифікуйте в міру розвитку дітей свої педагогічні підходи — від позиції «нумо, зробимо це разом» до «нумо, я допоможу тобі зробити це самому», а відтак до «це ти можеш зробити самостійно».*
- ✓ *Довіряйте дітям та підтримуйте їх, надаючи їм свободу обирати види діяльності. Долучайте батьків до вибудовування довірливих взаємин з дітьми. Адже батьки є вашими найголовнішими союзниками у формуванні пізнавальної активності дітей.*
- ✓ *Залучайте всі можливі ресурси, аби діти з нетерпінням очікували на чергове заняття та зустріч з вами. Усе, що охоплює поняття активної діяльності й пов'язане з такими дієсловами, як грати, варити, ліпити, малювати, вирощувати, поєднувати, будувати, створювати тощо — є для дітей засобом випробовування своїх сил, можливістю для пізнання себе та світу.*
- ✓ *Підтримуйте інтерес дітей одне до одного, створюйте ситуації, що вимагають вміння домовитися, об'єднати зусилля, допомогти тому, хто цього потребує. Це обов'язкова умова для виховання дружби між дітьми. При цьому формуйте в дітей уявлення про можливість регулювання взаємин на основі правил, які покликані допомогти відчувати себе в безпеці.*